

1. LES BASES DEL CREIXEMENT URBÀ

PORTUÀRIES I EMMURALLADES

Les ciutats de Barcelona i L'Havana van ser places fortes importants i emporis econòmics i mercantils de la monarquia hispànica.

Durant l'edat moderna, l'Havana va ser plaça emmurallada i port destacat, on recalaven flotes i vaixells que transportaven les riqueses americanes a la metròpoli.

A partir de l'ocupació britànica el 1762, es van ampliar les fortificacions i es va formar un sistema defensiu tancat que, amb el temps, es va fer més permeable amb l'obertura de noves portes a la muralla de terra per facilitar la comunicació i el comerç.

La ciutat de Barcelona, també portuària i envoltada per les muralles que, al segle XIX, es van convertir en un obstacle seriós per al creixement urbà i el desenvolupament econòmic, basat en la indústria tèxtil.

PRIMERES RELACIONS COMERCIALS

A partir de l'any 1765, el rei Carles III va decretar la liberalització progressiva del comerç entre les Antilles i diferents ports peninsulars, entre ells el de Barcelona.

La liberalització del comerç amb Amèrica va incrementar sensiblement la presència catalana a l'illa.

La primera comunicació regular entre els ports de Barcelona i l'Havana es va establir el 1779. Els vaixells catalans portaven a Cuba mercaderies pròpies, com les teles d'indianes, i també equips i eines per a la indústria sucrera fabricats a Anglaterra.

A finals del segle XVIII, l'Havana era un nucli exportador de tabac en branca i el centre impulsor de la revolució sucrera a Cuba, amb la conversió dels *trapiches* (molins) en ingenis sucres. En el trànsit del segle XVIII al XIX, aprofitant la crisi d'Haití, els hisendats criolls, liderats per Francisco de Arango y Parreño, van aconseguir convertir-se en els primers productors de sucre del món, i també van desenvolupar l'exportació de cafè. L'esclavitud, fonament de les dues activitats, es va convertir en un element essencial de la societat cubana.

Barcelona, que era l'única gran ciutat industrial d'Espanya, va atreure la inversió dels indians adinerats procedents de l'Havana, com Josep Xifré, que el 1837 va construir el primer bloc de pisos de lloguer moderns i luxosos de Barcelona, els anomenats Porxos d'en Xifré.

LA FI DE LES MURALLES

Tant a Barcelona com a l'Havana, va començar a germinar en la dècada de 1830 la petició al govern de l'enderrocament de les muralles.

A l'Havana, el general Miguel Tacón va consolidar, entre el 1834 i el 1838, el sistema d'alberedes i avingudes que, juntament amb els palaus, les mansions i les cases *quinta*, van convertir la ciutat en una capital d'aspecte aristocràtic, anomenada per Alejo Carpentier "La ciudad de las columnas".

El denominat *Plano pintoresco de 1849, fet per José María de la Torre*, mostra l'expansió de l'Havana cap a l'oest i el sud, i hi destaquen la línia costanera i la densificació de la ciutat antiga intramurs.

A Barcelona, la concentració de la població i de la indústria dins de la ciutat fortificada havia provocat problemes socials i de salubritat greus.

El 1859 es va aprovar la proposta de Pla d'Eixample i Reforma de Barcelona d'Ildefons Cerdà, per crear una ciutat nova, més higiènica, igualitària i transitable. L'enderrocament de les muralles, iniciat el 1854, es va perllongar durant diverses dècades.

A la ciutat de l'Havana l'autorització per enderrocar les muralles es va aconseguir el 1863. Amb l'enderrocament va arribar la urbanització del Reparto de las Murallas, amb la construcció d'edificis institucionals i residencials al voltant del Paseo del Prado, convertit en la frontera amb l'Havana extramurs, el barri obrer de fàbriques de tabac i petites empreses.

Els criolls adinerats es traslladaven a El Cerro, on van edificar les *casas quinta* o mansions d'estil francès, i van començar a poblar El Vedado. Mentrestant, l'antiga Havana intramurs concentrava magatzems portuaris, petits comerços i habitatges econòmics i molt reduïts. Aquests habitatges eren fruit de la fragmentació dels antics palaus pels seus propietaris, per dedicar-los a l'especulació immobiliària.

A Barcelona, després de la revolució que va posar fi al regnat d'Isabel II el 1868, es va començar a enderrocar l'antiga ciutadella militar, que encara es mantenia, i s'hi va projectar un parc que havia d'allotjar els primers museus públics de la ciutat. L'Exposició Universal de 1888 va accelerar aquesta transformació i la construcció del monument a Colom, una veritable obra d'enginyeria que comptava amb un ascensor elèctric interior. Aquest monument al final de la Rambla simbolitzava el comerç amb Amèrica i presidia el port.

L'Havana i Barcelona estaven aleshores molt unides pel comerç i la navegació. Especialment des que el 1850 Antonio López va crear la naviliera que, el 1881, es va convertir en la Companyia Transatlàntica Espanyola .

2. CRISI DE L'IMPERI ESPANYOL, GUERRES D'INDEPENDÈNCIA I RESPOSTES POLÍTIQUES

La incapacitat de la monarquia espanyola per satisfer les demandes dels reformistes cubans, i els problemes interns a la metròpoli després de l'enderrocament d'Isabel II, van afavorir el 1868 l'inici de la Guerra dels Deu Anys, la primera guerra d'independència cubana.

A Barcelona hi va haver una gran mobilització, ja que la guerra posava en perill la important renda i les exportacions i importacions amb la colònia. De la ciutat van partir els primers destacaments i batallons de voluntaris que van arribar a l'Havana.

El conflicte es va anar perllongant, i els seus efectes devastadors sobre la població van propiciar el 1878 el Pacte de Zanjón, pel qual un sector de l'exèrcit mambí va acceptar les meditates condicions de rendició proposades pel capità general Martínez Campos. El Pacte reconeixia, entre altres aspectes, la llibertat dels esclaus que s'havien integrat en l'exèrcit mambí. Alguns combatents van optar per seguir Antonio Maceo i continuar la lluita, però l'esforç va ser insostenible.

VENCEDORS I VENÇUTS

José Martí, fill d'espanyols, va ser empresonat amb 16 anys i posteriorment deportat.

Des del seu exili als Estats Units, José Martí va unificar el moviment independentista cubà.

La contesa es va reiniciar el febrer de 1895. El sentiment nacional havia madurat, i la rebel·lió es va expandir per tota l'Illa, amb el suport de caps militars veterans com Máximo Gómez i Antonio Maceo.

Entre el 1895 i el 1898 van arribar des de la metròpoli nombrosos soldats i voluntaris espanyols, entre ells molts catalans, per sufocar la rebel·lió.

Hi va haver nombroses baixes en ambdós bàndols, i els civils cubans van patir, a més, la barbàrie de les «reconcentracions» del general Valeriano Weyler, les quals, juntament amb els efectes directes de la guerra, van aniquilar un terç de la població.

L'entrada oportunista d'Estats Units en la guerra el 1898 va arrabassar de fet als cubans la seva victòria final sobre l'exèrcit espanyol, i va coartar la independència de l'Illa.

El sentir dels cubans el va expressar Máximo Gómez, general en cap de l'Exèrcit Llibertador: **«els americans han amargat, amb la seva tutela imposada per la força, l'alegria dels cubans vencedors; i no han sabut endolcir la pena dels vençuts».**

CONSEQÜÈNCIES D'UNA PÈRDUA

Per a Espanya, el retorn de les tropes va ser un episodi duríssim. La depauperació i l'abandó d'aquestes tropes es van convertir en símbol del desprestigi de l'Estat i de l'anomenat «desastre del 1898».

A Barcelona, les dificultats de l'Estat per finançar la guerra a Cuba havien tingut un efecte indirecte important. El 1897, a canvi d'una millor recaptació fiscal, el govern havia accedit a autoritzar la unificació de tota la metròpoli en un sol municipi. En altres circumstàncies, l'agregació de pobles limítrofs es va iniciar també a l'Havana dos anys més tard.

Encara que l'impacte econòmic a Espanya de la pèrdua de Cuba va ser menor del que s'esperava, el fracàs

de l'Estat va contribuir a activar un nacionalisme català de nou encuny, que aspirava a l'autonomia política, liderat per la Lliga Regionalista, fundada a Barcelona el 1901.

3. REPTES DEL SEGLE XX

SOTA CONTROL DELS ESTATS UNITS

Després de la independència va arribar a Cuba una onada sense precedents d'emigrants espanyols.

Els emigrants procedents de Catalunya es van dedicar fonamentalment al comerç, la indústria i la banca, i es concentraven als carrers Mercaderes, Obispo i Obra Pía.

En aquells anys, la presència del govern interventor d'Estats Units era molt intensa. Controlava el comerç exterior de Cuba, per la qual cosa va incentivar les inversions per adaptar les seves infraestructures.

Aquesta modernització no va millorar substancialment les condicions de vida de la majoria de la població, i va donar lloc que el sentiment nacionalista nodrís l'obrerisme cubà, influït per l'anarquisme nord-americà i el català. El 1899 s'havia constituït la Liga General de Trabajadores Cubanos. El seu breu Programa recollia, entre d'altres propostes, la defensa de la igualtat d'oportunitats, la protecció de la dona obrera i dels orfes de la guerra, i un ferm compromís de defensa de la futura República de Cuba.

La República es va instaurar el 20 de maig del 1902, amb la sobirania minvada per l'Esmena Platt. Amb aquesta esmena, el govern dels Estats Units, a més de controlar la vida econòmica i comercial de Cuba, autoritzava l'intervenció militar a l'illa quan ho considerés necessari.

PARÍS COM A MODEL

En l'aspecte urbanístic, l'arribada de la República no va suposar un canvi substancial en les línies mestres del creixement de l'Havana.

En aquell moment, l'arquitectura cubana buscava allunyar-se dels estils de l'època colonial, i també dels codis estètics nord-americans que havien triomfat a barris com el Vedado i Marianao.

L'Havana adoptava llavors l'eclecticisme arquitectònic que predomina a París. A l'alba del segle XX, la ciutat mirava a Europa i aspirava a ser la «París del Carib», de la mateixa manera que Barcelona aspirava a ser la «París del Mediterráneo», tot i que amb trets propis.

A Barcelona, des de l'Exposició Universal de 1888 s'havia produït un salt endavant cap al singular *art nouveau* català, l'anomenat modernisme. Estil arquitectònic en què van destacar Lluís Domènech i Montaner, Josep Puig i Cadafalch i Antoni Gaudí.

L'originalitat del modernisme va arribar uns anys després a l'Havana com un nou llenguatge arquitectònic que s'incorporava a la ciutat, impulsat per famílies acabalades d'origen català. Una característica d'aquestes construccions era la utilització d'elements decoratius en forma de motlles prefabricats de ciment, escaiola i pedra artificial.

La primera obra modernista de l'Havana es va començar el 1904 i van ser els pavellons dels jardins de l'antiga fàbrica de cervesa La Tropical. Construïts pels arquitectes Ramón Magriñá i Jaime Cruanyas,

recorden el Park Güell d'Antoni Gaudí a Barcelona.

Posteriorment, la creació del Col·legi d'Arquitectes el 1916 va endurir els requisits per poder exercir la professió. Les noves condicions van desplaçar els mestres d'obra i van potenciar una arquitectura més autòctona.

Mentrestant, a Barcelona se succeïen els canvis econòmics associats a l'electrificació, al desenvolupament de la indústria automobilística i a l'auge del sector químic. La ciutat aspirava a l'establiment d'un port franc amb la seva zona productiva perquè la indústria fos més competitiva.

El creixement urbà a l'Eixample i als suburbis industrials era imparable. També proliferaven els barris elegants de la burgesia, com la urbanització del doctor Andreu al peu del Tibidabo.

4. CONFLICTE I DIVISIÓ A CUBA I A CATALUNYA

TENSIONS POLÍTIQUES

La República cubana nascuda el 1902 va estar marcada des del principi per la inestabilitat.

La república cubana va ser inestable des del principi, a causa de la precària situació econòmica i social de l'illa, aguditzada per la ingerència nord-americana i les divergències en el si de les forces independentistes cubanes.

L'intent de reelecció del primer president republicà, Tomás Estrada Palma, enmig de fortes tensions, va crear un buit de poder que va donar lloc a una nova ocupació nord-americana. Invocant l'*esmena Platt*, els nord-americans van ocupar l'illa entre el 1906 i el 1909.

Apel·lant al lema de José Martí: «**ser cubà és més que blanc, més que mulat, més que negre**», el 1908 es va fundar el Partido Independiente de Color, que va canalitzar el malestar d'aquest sector de la població cubana. El descontentament va desembocar, el 1912, en l'aixecament armat que es va saldar amb la massacre dels revoltats.

AUTOGOVERN I LLUITA OBRERA

A Barcelona, el desastre del 1898 va engrandir encara més la prevenció enfront de l'Estat, i les posicions catalanistes van ampliar la seva influència.

Les reivindicacions catalanes davant l'Estat es van fer evidents amb les eleccions del 1901 a Barcelona, la mobilització de Solidaritat Catalana el 1907 i la creació de la Mancomunitat de Catalunya el 1914, primer assaig modern d'autogovern català.

A les tensions amb l'Estat per la qüestió catalana s'afegia el fort antagonisme entre les aspiracions de la burgesia i la precarietat de la condició obrera a la ciutat. La Barcelona industrial experimentava en aquest període una crisi social profunda. Crisi que es va traduir en vagues generals freqüents i en episodis crítics com la Setmana Tràgica del 1909. A Barcelona, coneguda com la «rosa de foc» per l'anarquisme internacional, el conflicte social era recurrent, i va ser reprimat durament per l'Estat i per la patronal.

La violència contra les organitzacions obreres i els seus líders va provocar, al seu torn, respostes violentes: van ser els «anys de plom» del pistolisme.

CRISI ECON MICA I CONSCIÈNCIA DE CLASSE

A Cuba, les lluites internes i la crisi mundial de postguerra, agreujades per la ingerència dels Estats Units (1917-1921), van promoure la crisi generalitzada i la corrupció.

A Cuba, el resultat de la crisi que va seguir la Primera Guerra Mundial va ser nefast per a l'economia, ja que va conduir a la fallida de bancs, indústries i empreses comercials, que van passar majoritàriament a mans nord-americanes.

Davant d'això, la consciència social augmentava, amb vagues obreres i mobilitzacions estudiantils. El 1922 es va fundar la Federación Estudiantil Universitaria per Julio Antonio Mella, qui a més va crear el 1925 la Liga AntiImperialista de las Américas i va participar en la fundació del primer Partido Comunista de Cuba.

GOVERNS DICTATORIALS

A Barcelona, la crisi social es va tallar per la via autoritària.

La burguesia catalana va optar per donar suport el 1923 al cop militar del general Miguel Primo de Rivera, qui posteriorment no va reconèixer les elits que li havien donat suport. El dictador es va enfrontar a la vegada a l'obrerisme i el catalanisme.

Sota la dictadura van sorgir noves formes de resistència, com el grup separatista que liderava Francesc Macià, Estat Català. Macià va buscar sense èxit suports militars per enderrocar la dictadura de Primo de Rivera, i va visitar les societats catalanes d'Argentina i Cuba per demanar ajuda.

El líder d'Estat Català va connectar a Cuba amb Josep Conangla i els nuclis independentistes catalans. A l'Havana es va elaborar el 1928 la Constitució Provisional de la República Catalana i es va adoptar la bandera del separatisme amb l'estrella solitària, inspirada en la cubana.

L'arribada a la presidència de Cuba del general Gerardo Machado y Morales va provocar un procés de canvis en la vida social i política de l'illa.

5. LA MONUMENTALITZACIÓ DE L'HAVANA I L'EXPANSIÓ DE BARCELONA

L'HAVANA MONUMENTAL

L'Havana viu un procés de monumentalització de la seva arquitectura i urbanisme.

Després de la crisi econòmica de 1920-1921, l'Havana viu un procés de modernització que s'expressa, sobretot, en la irrupció en l'arquitectura i en l'urbanisme dels patrons dels Estats Units.

Sota el govern de Gerardo Machado y Morales es va desenvolupar un Pla d'Obres Públiques que, amb el lema «Aigua, camins i escoles», va impulsar la construcció d'edificis governamentals i públics, així com de la carretera central.

A l'Havana s'emprèn un ampli conjunt d'obres destinades a monumentalitzar-la com a capital de la República i a posar en valor la imatge turística de l'urbs.

El 1928, la capital va organitzar la VI Conferència Panamericana, i es va produir l'esperada visita del president dels Estats Units, Calvin Coolidge. Amb aquest motiu, es van inaugurar el Parque de la Fraternidad Americana, l'Avenida del Puerto i Los Jardines del Palacio Presidencial i de La Universidad de l'Havana, que van ser dissenyats per l'arquitecte i urbanista francès Jean Claude Nicolas Forestier, que també havia treballat a Barcelona. El Capitolio Nacional de l'Havana es va inaugurar el 1929.

Mentrestant, continuava el creixement dels barris del Vedado i Miramar com a espais de residència burgesa. Seguint la pauta de París i Nova York, la ciutat va assumir l'*art déco* com a expressió d'elegància i monumentalitat.

BARCELONA EN EXPANSIÓ

A Barcelona, l'Exposició Internacional va estimular la transformació d'una metròpolis que creixia a un ritme accelerat.

A Barcelona, l'Exposició Internacional, que es preparava des del 1914 com a exposició d'indústries elèctriques, va poder fer-se finalment el 1929. El projecte donava impuls al sud-oest de la ciutat, al voltant de la plaça d'Espanya, i era el punt de partida de la conquesta urbana de la muntanya de Montjuïc, fins llavors sota control militar, els vessants de la qual van ser parcialment enjardinats per Forestier.

Al recinte firal es manifestava la tensió entre historicisme i modernitat, amb la coexistència d'edificis com el Palau Nacional i el racionalista Pavelló d'Alemanya, obra de Mies van der Rohe. Al centre urbà, per la seva banda, es renovava la plaça de Catalunya i s'obria la Via Laietana. El nucli històric de la ciutat va reforçar el seu caràcter monumental construint places i afegint elements arquitectònics, i va convertir el fins llavors barri de la catedral en el «barri gòtic».

Mentre es realitzaven aquest conjunt d'obres, el creixement de la metròpoli, que aleshores construïa la seva primera xarxa de metro, seguia imparable. La ciutat tenia nuclis de barraques molt extensos i la construcció dels primers polígons de vivenda social, les denominades «cases barates», no va resoldre el problema.

6. LES TENSIONS POLÍTiques DELS ANYS TRENTA

La situació crítica de l'economia mundial, ostensible a partir del 1929, va afectar molt aviat l'economia cubana i en va ressaltar els desequilibris.

A partir del 1930, l'Havana, com a capital de Cuba, va viure en primera línia l'ascens de la conflictivitat social que, a causa del impacte de la crisi general, s'estenia per tota l'illa. Aquests enfrontaments polítics i les ingerències externes van portar el 1933 a la caiguda del president Gerardo Machado i a la instauració de l'anomenat Govern dels Cent Dies, format pel triumvirat de Grau-Guiteras i Batista. Guiteras va defensar mesures revolucionàries com l'establiment de la jornada de 8 hores, del salari mínim i de la Llei del 50% —que obligava les empreses a ocupar la meitat de les places amb cubans—; també va impulsar la reducció de preus dels productes de primera necessitat, a més de projectar la reforma agrària i la nacionalització de les empreses nord-americanes, com la de l'electricitat.

Dos anys després de la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera es van convocar a Espanya eleccions municipals el 1931, que es van convertir en un plebiscit sobre la monarquia. La victòria dels partits republicans va provocar l'abdicació d'Alfons XIII i la proclamació de la II República el 14 d'abril del 1931.

A Barcelona, aquests fets van revifar les aspiracions catalanes d'autogovern i van culminar amb la proclamació de la República catalana, que a continuació va ser reconvertida en Generalitat de Catalunya per la pressió del govern de Madrid.

La II República espanyola va despertar grans esperances socials i polítiques en qüestions que no eren fàcils de satisfer en poc temps i va suscitar la desconfiança de la burgesia.

El 1934, a Cuba hi va haver un cop militar contra el Govern dels Cent Dies. Antonio Guiteras va ser assassinat el 1935, i moltes de les mesures socials que havia impulsat van ser abolides pels governs successius. Dos anys després, el 1936, a Espanya es va produir l'aixecament militar contra la República espanyola que va conduir a la guerra civil. Aquests esdeveniments van posar de manifest la profunditat de les convulsions del període i van marcar la fi d'una època en les històries de Barcelona i de l'Havana.